خبرها

کشف رمز زیبایی و عمر طولانی

شرق: پرواضح است ژنتیک و یا ارثی بودن عامل مهمی در عمر طولانی انسان است و اما عوامل محیطی و شغلی و اطلاع از امور بهداشتی و وضع مصرف اغذیه عامل مهمی در عمر طولانی همه انسان‌ها است. طول عمر ژنتیک در بین افراد متفاوت است. در سال‌های متمادی برای به‌دست آوردن سلامتی خود از روی تجربه‌هایی که کسب کرده بودند آنها را به مورد اجرا می‌گذاشتند ولی در قرن تکنولوژی نه تنها تجربیات گذشته را با وسایل گوناگون عملاً به اثبات رسانده‌اند، بلکه توانسته‌اند هر ساعت با اکتشافات و اختراعات جدید برای سلامتی قدم‌های موثری بردارند. در قسمتی از کتاب، نویسنده یادآور شده است که داروهای شیمیایی عوارضی روی بدن می‌گذارد که بعضی از آنها اثراتش جبران‌ناپذیر است. امروزه اکثر ممالک پیشرفته متوجه شده‌اند که درمان را در غذا و محصولات طبیعی باید جست‌وجو نمایند و این داروهای شیمیایی اثر مثبت ولی کوتاه‌مدت دارند. اکنون دانشمندان با تلاش و کوشش فراوان برای ایمنی و سالم نگه‌داشتن بدن دست به اقدامات گوناگون زده و می‌زنند. مانند تهیه واکسن‌های جدید برای ایمنی بعضی بیماری‌ها و اخذ ژن‌های معیوب و جابه‌جایی آنها در بیماری‌های ارثی و اکتسابی.

سطح اطلاعات مردم کم‌وبیش از نظر بهداشت عمومی به‌وسیله رادیو، تلویزیون، ماهواره، اینترنت، مجلات و روزنامه‌ها بالا رفته و این خود وسیله‌ای برای جلوگیری از مرگ و میر نابهنگام در سطح جامعه محسوب می‌شود. همچنین از نظر اصلاحات محیط زیست مانند هوای آلوده مسموم‌کننده که به وسیله وسایل نقلیه ایجاد می‌شود و یا کاهش شنوایی و حتی ناشنوایی که توسط صداهای کارخانه‌ها به وجود می‌آید، توسط مخترعان و مکتشفان در آینده نزدیک محو می‌شود. در این صورت جمعیت دنیا رو به افزایش و سالمندان تمام دنیا بیشتر خواهند شد و در نتیجه تنظیم خانواده در سراسر جهان اجباری می‌شود.

کتاب «کشف رمز زیبایی و عمر طولانی» نوشته «دکتر محمد انوری‌تفتی» است، پزشکی که هم‌اکنون نیز در منطقه زاهدان مشغول به طبابت است. وی تجربیات چهل ساله خود را در امر طبابت در دو کتاب «رمز ۲۰۰ ساله عمر و زیبایی» و «کشف رمز و زیبایی و عمر طولانی» در اختیار عموم علاقه‌مندان قرار داده است. کتاب در بیست‌وچهار فصل تنظیم شده و می‌تواند به‌مانند یک پزشک عمومی مورد استفاده همگان قرار گیرد. این کتاب ۴۴۲ صفحه‌ای از سوی انتشارات «محقق» و با قیمت ۲ هزار تومان در اختیار علاقه‌مندان به امور پزشکی و سلامتی جسمانی قرار گیرد.

فرهنگ سوئدی – فارسی

شرق: انتشارات «اطلس چاپ» در جدیدترین کتاب منتشره خود اقدام به انتشار «فرهنگ سوئدی– فارسی» نوشته «وحید صابری‌مقدم» در قطع جیبی کرده است. کتاب یاد شده دومین کتاب این نویسنده در راستای تکمیل، اصلاح و تقویت هرچه بهتر کتاب اول خود به‌نام «خودآموز زبان سوئدی» است که در فروردین ماه سال گذشته انتشار یافت و مورد استقبال علاقه‌مندان به فراگیری این زبان قرار گرفت. این فرهنگ قادر است کلمات سوئدی را همراه با تلفظ صحیح پیش روی فراگیرنده این زبان قرار دهد. در نگارش این فرهنگ، تلاش شده است مهم‌ترین لغات کلیدی، فنی، رسانه‌ای و برخی اصطلاحات رایج در فرهنگ سوئدی به همراه نزدیک‌ترین معنی و مفهوم آنها در زبان فارسی برگزیده شده و به رشته تحریر درآید. بی‌شک فراگیری زبان یک کشور می‌تواند اقدام اساسی برای درک بیشتر و شناخت بهتر از فرهنگ و جامعه آن کشور تلقی شود.

از مولف یاد شده در گذشته نیز کتاب و ترجمه مقالات متعددی در خصوص مسائل کشورهای اسکاندیناوی انتشار یافته است که کتاب «سفر به ایران» نیز که سفرنامه یک محقق و شرق‌شناس نروژی به ایران است و در سال ۱۳۷۷ از سوی انتشارات کمیل ترجمه شده است، از آن جمله است. از دیدگاه نویسنده هدف از انگیزه این اقدام، توسعه و گسترش زبان سوئدی در ایران برای فارسی‌زبانان به عنوان وظیفه خطیر فرهنگ‌سازی است که تمدن بشری بر دوش عناصر و حاملان فرهنگی هر جامعه در زمینه کمک به نزدیکی فرهنگ‌ها، دیدگاه‌ها و درک متقابل آنان از یکدیگر گذارده است. از دیدگاه وی تجربه نشان می‌دهد روش و شیوه فراگیری زبان خارجی بسیار مهم بوده و بااهمیت‌ترین قسمت تعلیم مستقیماً با مدرس زبان مرتبط است. پایان‌بخش این کتاب ۴۳۷ صفحه‌ای «بخش برگ‌هایی از تاریخ سوئد» است که شامل بررسی کوتاه «ریشه‌های لغات سوئدی»، «وایکینگ‌ها و اعتقاد به خدایان اساطیری»، «شعرای معروف سوئد» و «نگاهی کوتاه به تاریخ معاصر سوئد» است. کتاب فرهنگ جیبی سوئدی – فارسی که حاوی تلفظ صحیح، واژه‌های مصطلح، گزیده‌ای از ضرب‌المثل‌ها و برگ‌هایی از تاریخ سوئد است، در یک هزار نسخه و با قیمت ۳۵۰۰ تومان در اختیار علاقه‌مندان به فراگیری زبان سوئدی قرار گرفته است.

تجار در عصر مشروطه

نقدی بر کتاب «تجار، مشروطیت و دولت مدرن»

لطف‌الله آجدانی

کتاب «تجار، مشروطیت و دولت مدرن» نوشته دکتر سهیلا ترابی‌فارسانی پژوهشی است که به بررسی نقش تجار در انقلاب مشروطیت ایران و سال‌های پس از آن تا روی کار آمدن دولت پهلوی پرداخته است. این کتاب دربردارنده یک بخش مقدماتی و سه بخش اصلی است. نویسنده کتاب در بخش مقدماتی اثر خود در قالب سه فصل، مباحثی چون روند تحولات تجاری ایران در قرن نوزدهم میلادی، وضعیت اجتماعی تجار و مناسبات آنان با حاکمیت و روشنفکران و مسائل اقتصادی – اجتماعی تجار در سال‌های پیش از مشروطیت را تشریح کرده است. بخش اول این کتاب در قالب پنج فصل، کوششی است برای بررسی موقعیت و نقش تجار از جنبش مشروطیت تا جنگ جهانی اول. فصول مختلف بخش اول مباحثی چون نقش تجار در استقرار مشروطیت و استقرار نهادهای مدرن از آغاز انقلاب مشروطه تا جنگ جهانی اول را دربرگرفته است. فصول سه‌گانه بخش دوم کتاب تلاشی است برای بررسی موقعیت و نقش تجار در سال‌های پس از جنگ جهانی اول و در فصول چهارگانه بخش سوم این کتاب، نقش و فعالیت‌های تجار در جهت استقرار دولت متمرکز و نهادهای مدرن و علل حمایت آنان از به قدرت رسیدن رضاخان و تشکیل دولت پهلوی مورد بررسی قرار گرفته است.

بنا به نوشته نویسنده کتاب، انگیزه اصلی این پژوهش در وهله نخست پاسخ به این پرسش است که «آیا تجار پس از پیروزی انقلاب مشروطیت توانستند به خواست‌های خود دست یابند؟ . . . پاسخی از این دست که جنبش مشروطیت تا چه درجه‌ای خواست‌ها و نیازهای تجار را برآورده ساخت؟ تا چه اندازه شرایط سیاسی و به تبع آن شرایط اقتصادی – اجتماعی را به سود آنان دگرگون کرد؟ و نیز این مطلب بسیار مهم که حضور شخصیت تاثیرگذاری همچون رضاخان به چه شکلی در رویکرد تجار به سه مولفه پیش گفته [حکومت متمرکز قانونمند، استقرار نهادهای مدرن و مردم‌سالاری] که تحقق آنها هدف اصلی انقلاب مشروطیت بود، تاثیر گذاشت؟» (ص۱۴) نویسنده کتاب همچنین با این ادعا که هرچند «بسیاری از پژوهشگرانی که در مورد جنبه‌های گوناگون جنبش مشروطیت قلم زده‌اند به حضور تجار در این جنبش اشاره کرده‌اند، ولی هیچ یک به این مبحث که آیا تجار پس از پیروزی انقلاب مشروطیت توانستند به خواست‌های خود دست یابند، پاسخی نداده‌اند» (ص۱۴) در واقع از تلاش نوآورانه‌ای در این کتاب خبر می‌دهد. سپس نویسنده کتاب، همه تلاش خود و بخش عمده‌ای از کتاب خود را برای پاسخ به پرسش‌هایی که به ادعای وی در آثار تاکنون منتشر شده هیچ یک از نویسندگان و پژوهشگران انقلاب مشروطه به آنها توجه نشده است و انگیزه اصلی نویسنده در شکل‌گیری و ارائه این پژوهش است به کار گرفته است تا به اثبات فرضیه اصلی کتاب بپردازد.

همان گونه که نویسنده کتاب تاکید کرده است «فرضیه اصلی این پژوهش این نکته است که مداخله تجار در جنبش مشروطیت برای تحقق سه مولفه حکومت متمرکز قانونمند، استقرار نهادهای مدرن و مردم‌سالاری بوده است. اما جنبش مشروطیت پس از پیروزی و در پی مشکلات ساختاری و موانع خارجی به موفقیت لازم دست نیافت. حکومت متمرکز متحقق نشد، نهادهای مدرن نیم‌بند و مردم‌سالاری محدود از عهده خواست‌های تجار برنیامد. پس از دوره اول مجلس، تجار از صحنه سیاسی خارج شدند، تندروی‌های اوایل جنبش و عملکرد انجمن‌ها، تجار را تا حدودی به شیوه مردم‌سالاری بدبین کرد. رویدادهای سال‌های بعد و جنگ بین‌الملل بر وخامت اوضاع افزود و زمینه تغییرات جدید سیاسی و اصلاحات نوین را فراهم کرد. از این رو تجار مجدداً در دوره فعالیت رضاخان در کسب قدرت، طلیعه استقرار نهادهای مدرن و حکومت متمرکز را در شخص وی بازیافتند و از به قدرت رسیدن وی حمایت کردند. تجار در این مقطع زمانی بر سر مردم‌سالاری مصالحه کردند تا به دو هدف دیگر خود دست یابند. این پژوهش به دنبال بیان این مبحث اصلی است که تجار تقاضاهای مشخصی از جنبش مشروطیت داشتند که به دلیل برآورده نشدن آنها و ناکارآمدی نهادهای برآمده از جنبش مشروطیت، پیگیری این خواست‌ها را در روی کار آمدن پهلوی جست‌وجو کردند.» (ص ۱۵ و ۱۶)

دقت در متن کتاب به روشنی نشان می‌دهد که نویسنده برای اثبات درستی فرضیه اصلی کتاب خود به استناد مدارک، اسناد و شواهد فراوانی که به‌کار گرفته موفق بوده است. از آن جایی که اعتبار هر پژوهش تاریخی تا حدود زیادی به اعتبار منابع مورد استفاده پژوهشگر و چگونگی استفاده از آنها بستگی دارد، بدون تردید سهیلا ترابی با استفاده درخور تحسین از منابع فراوان و غالباً منابع اصلی و دست اول و به ویژه برخی از اسناد و مدارکی که در این اثر برای اولین بار منتشر شده است، پژوهشی جامع و سودمند را تدوین کرده و ارائه داده است. اما اگر بپذیریم ارزش و اعتبار یک پژوهش تاریخی محدود به اعتبار منابع مورد استفاده نبوده و بلکه استنتاج‌های علمی و تحلیل‌های نو و طرح پاسخ‌های جدید در جهت اصلاح یا تمامی نظریه‌های موجود از الزامات یک پژوهش نوآورانه مهم‌ترین معیار سنجش اعتبار علمی یک اثر پژوهشی است، متاسفانه و منصفانه باید گفت فرضیه اصلی نویسنده در این کتاب، به رغم درست بودن آن، یکسره خالی از نوآوری و دستاوردهای جدید پژوهشی است. ادعای نویسنده کتاب درباره نو بودن دستاوردهای پژوهشی‌اش، تا حدود زیادی از مقوله ادعای‌های پرشور اما بی‌اساسی است که پیوند چندان نزدیکی با واقعیت ندارد.

آگاهی به بررسی‌های تاکنون انجام شده درباره انقلاب مشروطیت ایران از این واقعیت خبر می‌دهد که همه فرضیه اصلی ارائه شده در کتاب «تجار، مشروطیت و دولت مدرن» با درجات متفاوتی از شرح و تفصیل و با بیان گوناگون در آثار و دیدگاه‌های ارائه شده از سوی نویسندگان و پژوهشگرانی چون فریدون آدمیت، هما ناطق، محمد علی (همایون) کاتوزیان، چارلز عیسوی، سیروس غنی، احمد اشرف، علیرضا ملائی‌توانی و ماشاءالله آجودانی طرح شده و مورد بررسی قرار گرفته است. به شیوه نمونه‌ای نگاه شود به: علیرضا ملائی‌توانی، مشروطه و جمهوری، چاپ اول، تهران، انتشارات گستره، ۱۳۸۱، صص۱۴، ۵۸۵، ۵۸۶ و ۵۸۹ و نیز: ماشاءالله آجودانی، مشروطه ایرانی، چاپ پنجم، تهران، نشر اختران، ۱۳۸۳، ص ۴۴۱.

اینکه نویسنده کتاب «تجار، مشروطیت و دولت مدرن» به استناد مستندات، منابع، مدارک و شواهد مورد پژوهش خود به نتایج مشابه از پیش گفته در آثار پیشینیان برسد، به خودی خود یک ایراد به شمار نمی‌آید، اما محدود شدن یک اثر پژوهشی به نتایج و دستاوردهای هر چند درست اما تکراری، بدون دستیابی به نتایج و تحلیل‌های نوآورانه تکمیلی و احیاناً اصلاحی جدید از یک سو و در همان حال مدعی نوآوری بودن از سوی دیگر، ایراد بزرگی است که آن اثر را تا حدود زیادی از اصالت و اعتبار علمی دور می‌سازد؛ ایرادی که در کتاب سهیلا ترابی اتفاق افتاده است. فکر می‌کنم به دور از اخلاق نویسندگی و روحیه علمی است که نویسنده‌ای به رغم آن فرضیه‌ای که انگیزه اصلی شکل‌گیری کتابش را موجب شده است، وامدار دیگران باشد و در همان حال با نادیده گرفتن تلاش و دستاوردهای پژوهشی پیشینیان خود، آن هم بی‌آنکه سرمایه و دستاوردهای علمی درخشان جدیدی بر آن دستاوردها بیفزاید، مدعی بی‌سابقه بودن و نوآوری نتایج و دستاوردهای کتاب خود شود.

تجار، مشروطیت و دولت مدرن
سهیلا ترابی‌فارسانی
نشر: تاریخ ایران
چاپ اول
۱۳۸۴

خلاصه نقد

۱- درباره بسنده بودن و عمق آگاهی‌های بسیاری از برجسته‌ترین روشنفکران عصر مشروطه چون میرزا ملکم‌خان و میرزا یوسف‌خان مستشارالدوله درباره غرب و تجدد غربی و عقلانیت مدرن تردیدهایی منطقی وجود دارد.

۲- محافظه‌کاری گروه‌هایی از تجار در مقاطعی از عصر مشروطیت در برابر حکومت محدود به تجار متوسط و خرده تجار دارای نگاه سنتی نبود، بلکه بسیاری از تجار بزرگ را نیز دربرمی‌گرفت.

۳- محدود شدن یک اثر پژوهشی به نتایج و دستاوردهای هر چند درست اما تکراری، بدون دستیابی به نتایج و تحلیل‌های نوآورانه تکمیلی و احیاناً اصلاحی جدید از یک سو و در همان حال مدعی نوآوری بودن از سوی دیگر، ایراد بزرگی است که آن اثر را تا حدود زیادی از اصالت و اعتبار علمی دور می‌سازد.

افزون بر ملاحظات پیش گفته درباره کتاب «تجار، مشروطیت و دولت مدرن» وجود برخی کاستی‌ها و بدخوانی‌های تاریخی در این کتاب را نمی‌توان نادیده گرفت. در این کتاب و در چارچوب بررسی موقعیت و نقش چندگانه تجار در انقلاب مشروطه، به ماهیت، مبانی فکری و مواضع سیاسی گروهی از تجار و اصناف مخالف مشروطیت و علل و پیامدهای آن در تحولات سیاسی و اجتماعی جامعه ایرانی توجه چندانی نشده است. نویسنده کتاب توضیح نمی‌دهد که چرا گروهی از تجار و اصناف به حمایت از جریان مشروطه‌طلبان برخاستند و اگر آن گونه که نویسنده کتاب و البته به درستی نوشته است، افزایش تدریجی آگاهی‌های طبقاتی به سیاسی شدن تجار عصر مشروطه و پیدایش تجار و اصناف مشروطه‌طلب انجامیده است، چرا و در نتیجه چه عواملی آن آگاهی‌های طبقاتی و سیاسی شدن در تجار و اصناف ضدمشروطه، سمت و سویی مخالف مواضع تجار و اصناف مشروطه‌طلب یافت؟ همچنین بررسی افکار سوسیال‌دموکراسی گروهی از تجار و تاثیرات جمعیت‌های اجتماعیون عامیون ایران بر گروهی از تجار و نقش تجار و اصناف عضو جمعیت‌های اجتماعیون عامیون ایران در شهرهایی چون تهران، تبریز و رشت و فعالیت‌های رادیکال تجاری چون آقامحمد یزدی وکیل‌التجار – تحصیلکرده بادکوبه و نماینده رشت در دوره اول و دوم مجلس – و نیز هارتون گالوستیان تاجر عضو انجمن ایالتی رشت در کتاب «تجار، مشروطیت و دولت مدرن» خالی است.

دکتر سهیلا ترابی در موارد متعددی نشان داده است که در تحلیل چندگانگی و تفاوت سطح فکری و گرایش‌های سیاسی گروه‌های مختلف تجار و اصناف دارای ذهن و زبان تاریخی منسجم و مدونی نبود و در نتیجه آشفتگی ذهن و زبان چندان نتوانسته است خود را از برخی لغزش‌ها دور نگاه دارد. وی معتقد است که «تجار بزرگ به دلیل مسافرت‌های خارج از کشور، آشنایی با دستاوردهای تمدن غرب، رشد علم و تکنولوژی، گسترش تجارت، حمل و نقل و حوزه‌های ارتباطی و به‌طور کلی توسعه اقتصادی و سیاسی غرب از درک عمیق‌تر و روشنفکرانه‌تری نسبت به دیگر اقشار اجتماعی کشور برخوردارند.» و نتیجه گرفته است که «تجار و روشنفکران به دلیل همخوانی افق‌های فکری‌شان در ایجاد اصلاحات و درک رابطه تنگاتنگ توسعه اقتصادی و سیاسی به یکدیگر نزدیک شدند.» (ص۵۳)

وی همچنین مکرر تجار عصر مشروطه را آگاه به اصول و مبانی فکری تجدد، دموکراسی، مشروطیت، حکومت قانون، آزادی و تحولات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی غرب تلقی و معرفی کرده است. (صص ۵۸، ۱۳۸ و ۱۳۹) و معتقد است: «در این نکته که تجار بزرگ و اروپادیده به دنبال استقرار نهادهای مدرن [و حتی] عقلانیت مدرن در ارکان حکومت بودند هیچ تردیدی نیست.» (ص ۱۹۱) درحالی که در نگاه مبالغه‌آمیز و آمیخته با توهم خود به برخورداری تجار عصر مشروطه از آگاهی‌های عمیق و گسترده درباره غرب، تجدد غربی، توسعه سیاسی و اقتصادی، اصلاحات، نوآوری و عقلانیت مدرن هیچ دلیل لازم و کافی ارائه نکرده است.

درحالی که می‌دانیم حتی درباره بسنده بودن و عمق آگاهی‌های بسیاری از برجسته‌ترین روشنفکران عصر مشروطه چون میرزا ملکم‌خان و میرزا یوسف‌خان مستشارالدوله درباره غرب و تجدد غربی و عقلانیت مدرن تردیدهایی منطقی وجود دارد. سهیلا ترابی توضیح نداده است که چگونه و به استناد و اعتبار کدام مدارک، اسناد و دلایل منطقی به این یقین درباره تجار عصر مشروطه دست یافته است؟ آن هم تجار جامعه‌ای که آن جامعه و بسیاری از نخبگان آن با گذشت یک قرن از صدر مشروطه هنوز درباره بسیاری از مفاهیم و نهادهای جدید و عقلانیت مدرن دچار پاره‌ای آشفتگی‌ها، نارسایی‌ها و چالش‌های اساسی است.

نویسنده کتاب با اشاره به حمایت گروهی از تجار عصر مشروطه از دولت محمدعلی‌شاه پس از واقعه به توپ بستن مجلس و در دوره استبداد صغیر نوشته است: «ابراز خستگی از استقرار مشروطیت به تجار متوسط و خردی تعلق دارد که با نگاه سنتی‌تر و محدودتری به حوادث می‌نگرند و با سخت شدن اوضاع به سرعت به چارچوب‌های سنتی پیشین خود پناه می‌برند، دارایی و ثروت این طبقه با محافظه‌کاری روانی حاکم بر این طبقه جلوی هرگونه خطر کردن انقلابی را از این گروه می‌گیرد.» (صص ۱۹۱ و ۱۹۲) اما محافظه‌کاری گروه‌هایی از تجار در مقاطعی از عصر مشروطیت در برابر حکومت محدود به تجار متوسط و خرده تجار دارای نگاه سنتی نبود، بلکه بسیاری از تجار بزرگ را نیز دربرمی‌گرفت. همچنان که با تغییر شرایط سیاسی و تحت فشار قرار گرفتن مشروطه‌طلبان در دوره استبداد صغیر، حاج محمد اسماعیل مغازه با نزدیکی به دربار به ریاست ضرابخانه دست یافت و محمدحسین امین‌الضرب از ترس شاه به سفارت انگلیس پناهنده شد وانگهی بسیاری از همان تجار بزرگ و در پندار سهیلا ترابی آگاه به غرب و تجدد غربی و معتقد به نوگرایی توسعه سیاسی، توسعه اقتصادی و عقلانیت مدرن و مدافع پیشرفت و ترقی وقتی پای منافع شخصی آنان به میان آمد، یک مرحله به عقب یعنی خرید زمین و زمینداری روی آوردند و هنگامی نیز که جنبش‌های دهقانی بر ضد اربابان و مالکان بزرگ شکل گرفت، به علت اشتراک منافع با زمینداران بزرگ به حمایت از اشرافیت زمینداری برخاستند و در عمل نشان دادند که چگونه منافع شخصی و صنفی خود را بر هر کس و هر چیز و هر آرمانی ترجیح می‌دهند.

دکتر ترابی در توجیه اقدام گروهی از تجار بزرگ مشروطه‌طلب در حمایت از زمینداران بزرگ بر ضد جنبش اعتراضی زارعین علیه اربابان و ملاکین بزرگ بدون توجه به اشتراک منافع آنان، چنین نوشته است: «نکته قابل توجه دیگر وجود مواضع مشترک تجار با زمینداران در مجلس بود. درخصوص وضعیت ایالات و اغتشاشاتی که بروز کرده بود، تجار ترجیح می‌دادند به‌جای تغییرات انقلابی و تندروانه کشور را به سوی آرامش و حفظ وضع موجود و به صورتی قانونمند پیش ببرند. آنها خواهان دولتی متمرکز و قوی بودند. حاج محمد اسماعیل مغازه [یکی از تجار بزرگ] از اینکه رعایا در پرداخت سهم مالکانه تعلل می‌کردند ابراز نارضایتی کرد و آن را اسباب اغتشاش دانست.» (ص ۱۵۹) اینکه ترابی در توجیه مواضع تجار بزرگ مشروطه‌طلب در حمایت از زمینداران بزرگ، اعتراض رعیت و زارع در برابر زیاده‌ستانی ارباب را اغتشاش و علت اتخاذ موضع تجار بزرگ در حمایت از زمینداران بزرگ را دوری از تندروی و نتیجه اقدام تجار بزرگ را تلاش برای آرامش و روشی قانونمند تلقی و معرفی کرده است، به خوبی نشان می‌دهد که وی شناخت و آگاهی چندان دقیق و عمیقی از جابه‌جایی قدرت و آرمان‌های سیاسی– اجتماعی عصر مشروطه به سود اشرافیت زمینداری که گروهی از تجار بزرگ که خود در حال تبدیل شدن به زمینداران بزرگ بودند و در آن سهم و منافع داشتند در اختیار ندارد. (برای آگاهی بیشتر در این‌باره نگاه شود به: لطف‌الله آجدانی، «حکومت مشروطیت و قدرت اشرافیت»، روزنامه اعتماد ملی، شماره ۴۵، ۲۵ اسفند ۱۳۸۴، ص ۷)

جمعی از مشروطه‌خواهان و اعلان مشروطه در دست حاج امین‌الضرب

یادداشت

روشنفکران ایرانی و مدرنیت

غلامرضا گودرزی

رویارویی فکری ایران با مدرنیت
فرزین وحدت
ترجمه: مهدی حقیقت‌خواه
انتشارات: ققنوس
چاپ اول- ۱۳۸۳

از جمله آثاری که اخیراً مسئله محوری مدرنیته و رویارویی فکری ایرانیان با آن را برشکافته است اثر ارزشمند فرزین وحدت است. او سعی کرده تا نشان دهد «مدرنیت مقوله‌ای صرفاً غربی نیست» و ریشه‌های آن را می‌توان در «لابه‌لای گفتمان متفکران دو سده اخیر ایران» ردگیری کرد. (ص۸) رویکرد اصلی کتابش رویکردی فرهنگی است و چارچوب تئوریک بحث‌اش اغلب در قالب «تئوری انتقادی» است. کتاب مشتمل بر یک فصل نظری، دو بخش اصلی و نتیجه‌گیری نهایی است. او در فصل اول با بر رسیدن دیدگاه‌های نظری فیلسوفان بزرگ تجدد؛ دکارت، کانت و هگل دو ستون اصلی مدرنیته را ذهنیت و کلیت معرفی می‌کند. ذهنیت را «خصلت ویژه عامل فردی خودمختار، خودرای، خودتعریف‌گر و خودآگاه» تعریف می‌کند و کلیت را «بازشناسی متقابل ذهنیت یکدیگر از سوی ذهن‌های متعدد» می‌داند. (ص۲۴) و سپس به کمک همین چارچوب نظری به سراغ تجربه مدرنیت در ایران می‌رود. وحدت در فصل دوم کتابش تلاش می‌کند سرآغاز مدرنیت در ایران و چگونگی «رویارویی ایرانیان با مدرنیت» و «دوگانگی»های حاصل از این رویارویی را نشان دهد. (صص ۶۰-۵۸) وی معتقد است که توجه روشنفکران ایرانی به جنبه‌های اثبات‌گرای مدرنیت بیش از جنبه‌های دیگر مدرنیت از قبیل دموکراسی و حقوق بشر بوده است. به همین منظور در این فصل آرای متفکرانی همچون میرزا ملکم‌خان ناظم‌الدوله، میرزا آقاخان کرمانی، میرزا فتحعلی آخوندزاده، میرزا عبدالرحیم طالبوف تبریزی، و سیدجمال‌الدین اسدآبادی (افغانی) را به گونه‌ای نقادانه بررسیده است و نشان داده که نهضت مشروطیت که نتیجه عملی و عینی تلاش فکری این متفکران بود، دچار یک نوع تناقض درونی شد و همانگونه که در قانون اساسی آن و کشمکش‌های روحانیون طرفدار و مخالف مشروطیت نمایان بود؛ سرانجام باعث تضعیف و سست شدن ذهنیت شد. «افول ذهنیت کلیت‌پذیر و جست‌وجو برای یک ذهن جمعی» راه‌حلی بود که پیروان مسلک‌های چپ در ایران برای رفع کمبودها و نارسایی‌های مشروطیت ناقص ایرانی پیش‌روی خود نهادند. وحدت در فصل سوم نشان می‌دهد که روشنفکران عملاً به سمتی روی کردند که «تماماً به صنعتی شدن، علم، فناوری، و ایدئولوژی توسعه‌گرا» ختم می‌شد و در عوض راه را بر هر گونه توسعه ذهنیت کلیت‌پذیر سد می‌کرد. (صص ۱۳۰-۱۲۳) و سرانجام نتیجه چنین روندی منجر به پیدایش و تقویت حاکمیت خودکامه پهلوی اول شد، که دومرتبه روشنفکران برای احیای ذهنیت از دست رفته و البته در جهتی دیگر کوشیدند راه برون‌رفتی بیابند. کسانی چون آل‌احمد راه خود را در بازگشت به خویشتن و درمان آفت غربزدگی یافتند و افرادی چون محمدامین رسول‌زاده و نیروی سوم خلیل ملکی در اصول سوسیالیسم دموکراتیک مساوات‌طلب بودند و البته روشنفکران حزب توده در تقدم جمع بر ذهن فردی، و چریک‌های جوان در پراتیک انقلابی و مسلحانه، که در نهایت هیچکدام جوابی مثبت از آن همه تلاش‌های فکری و عملی خود نگرفتند و این خود عاملی شد که جامعه مستعد پذیرش گفتمان‌های اسلامی در مدرنیته ایرانی شود.

فصل چهارم کتاب با عنوان «اندیشه انقلاب اسلامی خود به مثابه ذهنیت با واسطه» (ص ۱۹۵) نشان می‌دهد که اندیشه‌های علی شریعتی و مطهری در عین تفاوت‌هایی که با هم دارند در یک امر با هم مشترکند و آن ذهنیت باواسطه است. ذهنیت با واسطه، در حقیقت، ذهنیت انسانی‌ای است که انسان‌ها آن را به صفات خداوند نسبت می‌دهند و سپس بخشی از آن را دوباره از خود می‌کنند. (ص۱۹۹) در فصل پنجم کتاب، «گفتمان پساانقلابی و قبض و بسط ذهنیت» بررسی شده است. دو چهره محوری گفتمان پساانقلابی که هر دو آنها ریشه در گفتمان انقلابی «ذهنیت با واسطه» دارند و نسب از آن می‌برند، عبدالکریم سروش و رضا داوری اردکانی‌اند. داوری اردکانی از موضعی هایدگری به ذهنیت و عقل مدرن می‌نگرد و ذهنیت و عقلانیت مدرن را به مثابه غرب‌زدگی و افول «حقیقت» می‌داند (ص۲۶۹) ولی برعکس او، سروش با گسترش ذهنیت با واسطه و دفاع از ذهنیت مدرن و عقلانیت انتقادی با قرائت کانتی– پوپری می‌کوشد راه مدرنیته و دموکراسی را در ایران هموار کند. (ص ۳۰۱) وحدت در قسمت نتیجه‌گیری اظهار می‌دارد که «عوامل ساختاری، در تعامل با عوامل اندیشه‌ای، زمینه را برای پیدایش جامعه مدنی متکی به مردم» فراهم آورده است. (ص۳۰۹) همانگونه که پیش از این اشاره کردم کتاب «رویارویی فکری ایران با مدرنیت» فرزین وحدت کتاب ارزشمندی است. ارزشمند از دو جهت؛ اول به لحاظ روش‌شناسی و جنبه‌های متدولوژیک آن و دوم از نظر چارچوب نظری آن، که بحق از حیث فرهنگی، با انگاره‌های نظری گفتمان انتقادی هابرماس و آدورنو موضوع را بسیار خوب پژوهیده است. ولی در عین حال، به‌نظر می‌رسد کار وی کاستی‌هایی نیز داشته باشد. به گمان من محققی که می‌خواهد در یک اثر، مسئله‌ای به این مهمی و وسعت و گستره‌ای به درازنای دو قرن از تاریخ پرفراز و نشیب ایران را بررسی کند و علاوه بر آن، سرگذشت و سیر تحول و تطور اندیشه‌های روشنفکران ایرانی از آخوندزاده تا سروش را هم دربرداشته باشد، باید در پرداختن کتاب از آثار بیشتری استفاده کند. به‌طور حتم بررسی آثار نوشتاری و آرای متفکران ایرانی که به مسئله تجدد و چگونگی مواجهه ایرانیان با مدرنیته پرداخته‌اند در یک کتاب نمی‌گنجد.